

Роман КИРЧІВ

ЕТНОКУЛЬТУРНЕ ПОГРАНИЧЧЯ: КОНТУРИ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЙОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Roman KYRCHIV. On Ethnocultural Borderland:
Some Outlines of Object Fields and Methodological
Principles in the Studies of It.

У сучасному академічному словнику української мови дається коротке однозначне тлумачення слова “пограниччя”: “місцевість біля кордону”¹. Багатотомний академічний “Словарь современного русского литературного языка” (М., 1959) і чотиритомний сучасний “Словарь русского языка” (М., 1999) фіксують лише похідні від слова “граница”: “пограничник” і “пограничный”. Хоч в давнішому “Словаре русского языка” С.І.Ожегова слово “пограничье” значиться за тлумаченням: “Пограничная полоса, зона”².

Словники польської мови подають слово “pogranicze” віддавна, пояснюючи його зміст як, місце поблизу кордону, окраїни, берег”³. Польсько-український словник, подаючи українське тлумачення цього слова як “пограниччя, прикордоння”, вказує і на його переносне значення: “на рубежі, на межі, на зламі” та означення окраїни країни, області, міста, села, околиці⁴. У новітніх польських словникових виданнях це переносне значення слова “pogranicze” набирає істотного смислового розширення і модифікації. Наприклад, “Uniwersalny słownik języka polskiego” (2003/red. Dubisz) подає два значення цього слова: терен поблизу кордону, що ділить певні простори прикордоння, і період, стан чи простір, в

якому межують зі собою дві культури, епохи і тому подібне. “Popularny słownik języka polskiego” (2001/ red. Dunaj) поряд з прямим значенням (“місцевість уздовж кордону”) подає як рівнозначне друге – “стик наближених сфер, царин”. Причому це друге значення однаково співвідноситься як із географічним простором, так і культурним і часовим⁵.

Обидві ці словникові дефініції вже виразно позначені тією смисловою семантикою поняття “пограниччя”, якої воно набуло останнім часом у словосполученні “культурне пограниччя”, “етнокультурне пограниччя”. Тобто стосовно не стільки просторово-географічного значення цього слова, скільки духовного, культурного суміжжя. Саме в такому напрямку смислового розширення і модифікації цього слова відбувається його конотація особливо в сучасній польській гуманітарній науці. Маємо підставу ствердити, що головно з її практики це понятійне окреслення переходить і на східнослов’янський науковий терен.

Словосполучення “культурне пограниччя”, “етнокультурне пограниччя”, як видно з переглянутих словників⁶, поки-що не має певної термінологічної верифікації. Водночас навіть робочий контекст вживання цих словосполучень переконує, що вони означають реальність, яка має підставу вважатися науковою проблемою, предметом дослідницького дискурсу. А оскільки звертання до цього поняття має місце в різних сферах наукової гуманітаристики, зокрема етнології, лінгвістики, фольклористики, літературознавстві, історії, соціології, економіці, географії тощо – то вже цим окреслюється й обширне поле міждисциплінарних студій.

Висловлюючись з цього приводу, відомий сучасний польський філолог-славист Базилі Бялокзовіч слушно наголошує, що категорія “культурного пограниччя” є надзвичайно важливою науково-дослідницькою проблемою. І, розвиваючи цю думку, зазначає, що тут доконечним є

¹Словник української мови.– К.: Наук. Думка, 1975.– Т. 6.– С. 722.

²Словарь русского языка С.И.Ожегова / 23 изд.– Москва: Русский Язык, 1991.– С. 529.

³Słownik języka polskiego.– Warszawa, 1908.– Т. IV.– S. 468.

⁴Польсько-український словник: В 2 т.– К.: Вид-во АН УРСР, 1959.– Т. 2.– С. 34.

⁵Оскільки обох цих останніх польських словників не вдалося знайти у львівських бібліотеках, користуюся заувагами стосовно їх обговорюваних дефініцій у праці проф. Єжи Бартмінського: Див.: Bartmiński J. Ludowe parateksty w kulturze pogranicza polsko-ukraińskiego // Spotkania polsko-ukraińskie. Język – Kultura – Literatura.– Chełm: Wydawnictwo PWSZ, 2006.– S. 14.

⁶Немає в тому числі і в нашій “Малій енциклопедії українського народознавства” (Львів: Інститут народознавства НАН України, 2007).

комплексне бачення цієї проблеми, підхід до неї з позиції культурологічної інтердисциплінарності: “Адже в гру тут входять такі питання, як регіон і пограниччя, окраїни і стики – яко зони зіткнення різних релігій, традицій і культур, периферійність і центр, отчий край – особа – етнічна група – народ – батьківщина – держава, регіоналізм і малі батьківщини (в історичному контексті т. зв. місцевий патріотизм), що також вимагає визначених досліджень у царині міжкультурної освіти”⁷.

У наведених словах виразно задекларовано тлумачення поняття “культурне пограниччя” як утворення, формації, що виникають на територіальному суміжжі, на стиках різних етносів й на ґрунті історичного процесу зв’язків, взаємодії і взаємовпливів їхніх культур, передусім на традиційному рівні. Властиво, ідеться про амальгаму культурних інтерференцій, що зумовлюються фізичним територіальним етнокультурним суміжжям двох і більше народів. Саме з такою питомою семантикою увійшло поняття “культурне пограниччя” в науковий ужиток і переважно в такому смислі фігурує в дослідницькій літературі.

Такі етнокультурні суміжжя виразно визначаються по всьому периметру української етнічної території: *українсько-російське* – на південному сході (Кубань, Подоння, степове Передкавказзя), на північному сході (східна Слобожанщина разом з суміжними західними районами теперішніх Білгородської та Воронежської обл. Росії), на півночі (чернігівсько-сумське і брянське Полісся); *українсько-білоруське* на півночі (українсько-білоруське Полісся, що включає східну, середню і західну частини цього природно-географічного і етнографічного регіону); *українсько-польське* на заході (Підляшшя, Холмщина, Надсяння, Лемківщина); *українсько-словацьке* – на південному заході (південно-західна Лемківщина, Пряшівщина); *українсько-угорське* – на південному заході (південно-західна смуга Закарпатської обл. з угорським суміжжям); *українсько-румунське* – на півдні (південно-східна смуга Закарпатської обл., Мармарощина, південна частина Північної Буковини і Чернівецької обл.); *українсько-молдавське* – на південному заході (південне Подністров’я вздовж теперішнього кордону з Молдовою; Причорномор’я Одеської обл.).

⁷Біалокозович В. Миколай Јанчук (1859-1921). Podlaskie skrzyżowanie tradycji słowiańskich.– Olsztyn: Wyższa Szkoła, 1996.– S. 224.

Співвідносно з теперішніми державними кордонами України ці пограниччя – це здебільшого зони, які в різний час внаслідок експансіоністської політики сусідів, а то й насильних переселень і депортацій українців відчужувалися від українського етнотериторіального масиву чи й нині підтримуються в режимі перманентного відчуження. Складні етнокультурні й етносоціальні процеси в цих зонах – важливий предмет багатоаспектних наукових вивчень, зокрема й етнологічних, фольклористичних та мовознавчих.

Наскільки продуктивними і перспективними є і мають підставу й надалі бути такі дослідження, переконують напрацювання з цієї царини, які вже на сьогодні маємо в науці. Це особливо стосується тих ділянок українського етнічного пограниччя, де налагоджені чи налагоджуються більш-менш системні дослідження на міждисциплінарному рівні. Маю на увазі, зокрема, інтенсивне розгортання досліджень останнім часом українсько-польсько-білоруського пограниччя на Підляшші й українсько-білорусько-польсько-російського етнотериторіальних і культурних суміж’їв у зоні Полісся.

Стосовно підляського сегменту досліджень особливою активністю і результативністю відзначається польська гуманітаристика. Сам бібліографічний огляд і перелік праць з цієї ділянки зайняв би чимало місця. Підляська етнокультурна й етносу спільна проблематика стала, зокрема, центральною в дослідженнях соціологічного закладу Філіалу Варшавського університету в Білостоку. Оpubліковані монографічні праці і збірники цього наукового осередку показують, що його дослідницька увага зосереджена великою мірою на актуальній суспільній та соціологічній проблематиці даного пограниччя. Разом з тим розпрацьовуються і питання ширшого історичного й етнокультурного характеру стосовно цього регіону як багатівікового перехрестя і взаємодії балтосхіднослов’янських і західнослов’янських культур та відображення цієї історичної реальності в мові, різних ділянках традиційно-побутової культури й самосвідомості населення цього краю⁸.

⁸Див.: Sadowski A. Społeczne problemy wschodniego pogranicza.– Białystok: Filia UW, 1991.– 307 s.; Sadowski A. Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców.– Białystok: Trans Humana, 1995.– 269 s.; Nikitowicz J. Edukacja wobec problemu kształtowania “człowieka pogranicza” // “Test” (red. T.Zaniewska, Białystok), 1996.–

У сучасній польській науці утвердилася така характеристика його специфіки: "Підляшшя завжди було пограничним тереном різних народів, культур і державних організацій, різноманітних адміністративних одиниць і господарських регіонів. Стикалися тут і сильно на себе впливали різні цивілізації і різні напрямки заселення і тенденції розвитку"⁹. Говорячи про тісну пов'язаність стану сучасного Підляшшя з історичними реаліями минулого, інший дослідник констатує: "Складений образ культури сучасного Підляшшя – це відбиток специфічного процесу заселення цього терену. Існуюча сьогодні етнічна, мовна, релігійна, суспільна, культурно-звичаєва різноманітність підляських теренів є історично обумовлена і в деяких випадках сягає своїм корінням початкового періоду польської державності"¹⁰.

В останні десятиліття простежується активне залучення до студій над підляською проблематикою російської академічної науки. З ініціативи сучасного російського вченого-слависта Юрія Лабинцева (Інститут слов'янознавства і балканістики Російської академії наук) у Москві виник проєкт, щоб під егідою ЮНЕСКО в рамках програми міжнародної асоціації по вивченню і поширенню слов'янських культур (МАВПСК) підготувати семитомний науково-інформаційний путівник – своєрідну енциклопедію Підляшшя, що містила б всебічну науково опрацьовану інформацію з історії населення цього краю, його духовної і матеріальної культури, сакральних пам'яток, рукописів і стародруків різними мовами: грецькою, латинською, староцерковнослов'янською, староруською, старобілоруською, староукраїнською, польською, литовською, українською, білоруською, і російською; а також відомості про діалекти і говори, фольклор, звичаї і обряди, релігійні і культурні процеси цього краю.

З цієї метою в Москві засновано спеціальний

1 (3).– S. 66-74; *Oblicza peryferyjności. Polska.– Kanada (Quebek)-Białoruś / Pod red. T.Popławskiego.*– Białystok: Filia UW, 1994.– 358 s.; *Wschodnie pogranicze w perspektywie sociologicznej / Pod red. A.Sadowskiego.*– Białystok, 1995.– 331 s.

⁹Wyrobicz A. *Podlasie w Polsce przedrozbiorowej // Studia nad społeczeństwem i gospodarką Podlasia w XVI-XVIII w. / Prace Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego.*– Warszawa: UW, 1981.– S. 173.

¹⁰Mierzwiński H. *Poludniowe Podlasie w okresie Sejmu Czteroletniego i Konstytucji 3 Maja.*– Biała Podlaska: Wojewódzki ośrodek Metodyczny, 1992.– S. 7.

науковий осередок для дослідження духовної культури Підляшшя ім. Михайла Бобровського. За нагоди Першого міжнародного конгресу білорусистів у Мінську (25-27 травня 1991 р.) задекларовано опрацювання історичної картографії Підляшшя та інших інформаційно-бібліографічних допоміжних матеріалів, що стосуються цього регіону, зокрема його православної культури. Низка праць з цієї ділянки з'явилася в серії "История книжной культуры Подляшья", яка видається під егідою міжнародної слов'янознавчої програми і під фірмою Польської та Російської академії наук а також Білоруської фундації культури разом з Міністерством культури і друку Республіки Білорусь¹¹.

На основі стисло наведених відомостей про сучасне дослідження підляського пограниччя не можна не застановитися над тим, що в цьому науковому дискурсі майже цілковито відсутня українська академічна наука. А в цьому зв'язку й українська присутність на Підляшші представлена в теперішніх дослідницьких розробках дуже слабо, можна сказати маргінально, епізодично. Від цілковитого самоусунення цієї теми з української науки рятують головним чином зусилля українців-науковців у Польщі, здебільшого уродженців Підляшшя, що в останні десятиліття заявили про себе низкою опублікованих праць.

Особливо активним і продуктивним дослідником української тематики Підляшшя показав себе молодий історик і культуролог із Бельська Підляського Юрій Гаврилюк. Його працями значною мірою заповнений український часопис "Над Бугом і Нарвою", що видається стараннями заснованого в 1992 р. громадського об'єднання "Союз українців Підляшшя", їх бачимо і в інших виданнях у Польщі. Зокрема, помітними позиціями є книжкові публікації Ю.Гаврилюка, присвячені дослідженню православної Церкви на Підляшші¹², етнографічно-фольклористичній характеристиці цього краю¹³, історіографічним і культуроло-

¹¹Подаємо ці відомості про сучасні польські, російські і білоруські дослідження підляського пограниччя за її викладом у названій монографії Б.Бялокозовіча про М.Ярчука (9-12). Тут наведена й обширна бібліографія сучасних наукових публікацій з цієї проблематики.

¹²Наврылюк J. *Z dziejów cerkwi prawosławnej na Podlasiu w X-XVII wieku.*– Bielsk Podlaski: Zarząd Główny Związku Ukraińców Podlasia, 1993.– 224 s.

¹³Ruś Podlaska. *Podlasie w opisach romantyków / Wyboru dokonał i opracował Jerzy Nawryluk.*– Bielsk Podlaski: Zarząd

логічним студіям про його минуле і сучасне¹⁴, та давні корені його українського населення.

Можна вказати і на низку публікацій інших сучасних науковців у Польщі, які досліджують історію, мову, фольклор, етнографію, давні пам'ятки мистецтва українців Підляшшя. Спробу стислого огляду фольклористичного вивчення цього краю впродовж останніх десятиліть автор цієї статті зробив у розвідці "Вивчення фольклору Холмщини і Підляшшя"¹⁵.

Однак, яким би не був той доробок, яким об'єктивні польські вчені, зокрема українські науковці з Підляшшя, намагаються захистити українське історичне і сучасне етнокультурне буття в цьому краю, він не може заступити і компенсувати дивної абстрагованості від цієї потреби сучасної української науки. Тим більше, що після відомих депортаційних акцій у післявоєнній Польщі, спрямованих на викорінення українців з їх прадідних земель, з усього терену Підляшшя тільки в північній його частині ще в якійсь мірі збереглися рештки української етнічної спільноти і самосвідомості. Та й на нівеляцію, денаціоналізацію цих решток була спрямована потужна система державних заходів, інерція яких продовжується, на жаль, і в наш час.

Українська громада і її нечисленна інтелігенція в цьому регіоні залишена фактично сам на сам з проблемою етнічного самозбереження і протистояння негативним щодо неї тенденціям. І дуже придався би поважний об'єктивний голос української науки в різноманітних – не раз дуже контроверсійних дискусіях, суперечках, полеміках навколо питань сучасної національної ситуації на Підляшші, в тому й українського її сегменту.

Тут варто б звернутися і до досить значного досвіду участі української науки в опрацюванні підляської проблематики в минулому. Так, скажімо, монументальні праці Михайла Грушевського з історії України дають основу для наукового освітлення етнічної проблематики Підляшшя в контексті з ретроспекцією українсько-польських

суспільно-політичних стосунків у минулому. Підляшшя і Холмщина були в сфері польових етнографічних і фольклористичних досліджень, які з 60-их рр. XIX ст. проводилися на українському Правобережжі під керівництвом Павла Чубинського (1839– 1884) і матеріали яких склали відомий семитомний (у дев'яти книгах) корпус "Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край" (СПб, 1872-1879). Вміщені у цьому виданні народознавчі матеріали, статистичні дані й відомості про українські поселення і населення Холмщини і Підляшшя мали важливе значення для утвердження наукового погляду на характер і територіальний засяг української етнічності цих регіонів.

Істотне з цього погляду значення мали публікації праць з етнографії і фольклористики Підляшшя уродженця цього краю, відомого українського, білоруського і російського вченого-слависта і письменника Миколи Янчука (1859– 1921). Принципово сутісним у його працях було послідовне ствердження українськості народної мови і традиційної культури його "малої батьківщини"¹⁶.

Це положення дістало аргументоване підтвердження і розвиток у діалектологічних дослідженнях відомого українського мовознавця Костянтина Михальчука (1841-1914), у збірках етнографічного і фольклоричного матеріалу з Холмщини і Підляшшя низки томів відомої серії "Lud" високоавторитетного польського народознавця Оскара Кольберга (1814-1890), його дослідницьких спостереженнях і заувагах, в яких наголошується, що ці терени складають західне пограниччя української етнографічної території, яке стикується зі східною етнічно польською межею, і що цей край замешкує в переважній більшості український ("руський", за тогочасним етнонімічним визначенням) люд.

Бібліографію поважних наукових публікацій українських польських, і російських авторів другої пол. XIX – поч. XX ст., які на основі конкретних історичних, етнографічних, лінгвістичних і статистично-соціологічних даних фіксували і стверджували українську етнокультурну присутність навіть на найбільш північно-західних теренах Підляшшя, можна продовжити. Сюди відносяться, зокрема, й обширна монографія україн-

Główny Związku Ukraińców Podlasia, 1995.– 148 s.

¹⁴Наврылук J. Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn, Rusini –Ukraińcy na Podlasiu – fakty i kontrowersje.– Kraków: Fundacja Świętego Włodzimierza Chrzęciela Rusi Kijowskiej, 1999.– 240 s.

¹⁵Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України: Нариси і статті.– Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002.– С. 275-294.

¹⁶Докладніше про це див. вказану монографічну працю Б.Бялокозовіча про М.Янчука.

ського фольклориста й етнографа Івана Бессараби (1850-1921) “Материалы для этнографии Седлецкой губернии” (1903) та виданий у Львові в 1916 р. під егідою Наукового товариства ім. Шевченка збірник “Мелодії українських народних пісень з Поділля і Холмщини”, зібрані Л.Плосайкевичем і Я.Сенчиком, під редакцією Станіслава Людкевича з передмовою Ф.Колесси – “Про музичну форму українських народних пісень з Поділля, Холмщини і Підляшшя”. Остання була першою музикологічною розвідкою, в якій фахово стверджується єдність і однотипність народного мелосу Холмщини і Підляшшя з українською пісенністю суміжних теренів Галичини і Волині, а також у ширшому контексті – з загальноукраїнською традицією.

Отже, маємо підставу констатувати, що наукові напрацювання XIX – перших десятиліть XX ст., особливо в ділянках історії, етнографії, фольклористики, мовознавства давали достатньо аргументований і реалістично накреслений етнокультурний образ західного, зокрема північно-західного – підляського, українського етнокультурного пограниччя. Цей доробок успішно протистояв антинауковим концептам стосовно цих теренів як з боку російської імперської науки, так і з позиції польських шовіністичних тенденцій. Так, приміром, у серійному російському академічному виданні “Памятники русской старины в западных губерниях” західні землі України трактуються як “неотъемлимая часть великой России”, а конкретно Холмщина і Підляшшя – як край, “по всему пространству коего, – за словами наукового редактора цього видання П.Н.Батюшкова, – слышится русская речь, поется русская песня”¹⁷. Як бачимо, навіть не “малорусская” чи “южнорусская” згідно з офіційною термінологією, а “русская”.

У той же час криптонімний автор з польського боку, опонуючи такому поглядів у статті “Географічні фантазії на тему земель Люблінської і Підляської”, взагалі заперечував проживання українців на цих землях¹⁸.

¹⁷ Див.: От издателя // Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые с Высочайшего соизволения Н.И.Батюшковым. – Вып. 7: Холмская Русь. – СПб., 1885. – С. I-XI; Вып. 8: Холмская Русь. – СПб., 1885. – С. I-II.

¹⁸ M.U.R. Fantazyje geograficzne na temat ziemi Lubelskiej i Podlaskiej // Ateneum (Warszawa). – 1882. – Т. IV. –

Після Другої світової війни у зв'язку з відомими обставинами ситуація на цих землях щодо українства стала значно складнішою. Задіяно нові потужні політично-адміністративні й ідеологічні чинники, спрямовані на те, щоб рештки корінного українського населення, які ще тут збереглися, зокрема на північному Підляшші, не вважали себе українцями. Тому продовження попереднього досвіду об'єктивного-наукового вивчення різних предметних аспектів цієї проблематики, сучасний голос української науки були б тут вельми доречними і потрібними.

Подібно виглядає і сучасний стан досліджень польської ділянки українського етнокультурного пограниччя. Це фактично вся протяжність сучасного державного кордону України з Білорусією, на північному заході вона входить в підляське прикордоння з Польщею, а на північному сході з Росією. Ще з радянського часу і по сьогодні включно у вивченні цього пограниччя головний голос і найістотніші напрацювання належать російським і білоруським ученим. Українська наука підключається до дискурсу в цій ділянці вивчень лише епізодично. Приміром, у визначенні меж північних говорів української мови. Та й то не завжди з належною принциповістю відстоює певні об'єктивні реалії цієї проблематики. Скажімо, у ділянці північно-західних польських говорів недостатньо чітко потрактовано народну мову колишньої Берестейщини (тепер південних і західних районів Брестської обл. Республіки Білорусь), історично заселеної українськими поліщуками. Сучасна білоруська діалектологія беззастережно зараховує народну мову цього ареалу до західнополіських говірок білоруської мови.

Нас значною мірою перегнали білоруські вчені і в спільній історико-етнографічній монографії про Полісся, яка вийшла у двох книгах російською мовою в Мінську і в Києві під егідою української і білоруської академії наук: “Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья” (Минск: Наука и Техника, 1987. – 376 с.) і “Полесье. Материальная культура” (Київ: Наук. Думка, 1988. – 446 с.). Головно тому, що мали більше конкретних напрацювань з польських теренів й авторський колектив краще підготовлених науковців з різних питань цієї проблематики. Позначилася в непоодиноких випад-

ках і наша поступливість заради того, щоб не пошкодити “непохитній єдності радянських народів-братів”¹⁹.

Істотний вплив на дослідження поліського українсько-білоруського етнокультурного пограниччя мав загальноприйнятий у науці погляд на Полісся як на особливу зону слов'янського світу, складову слов'янської прабатьківщини, де завдяки тривкій збереженості автохтонного населення і положенню на стику трьох східнослов'янських етносів та на східно-західнослов'янському пограниччі до найновішого часу включно затрималося багато пам'яток реліктової традиційної духовної і матеріальної культури й архаїчних форм мови²⁰.

Таке бачення Полісся подавалося славістами, особливо в минулому та й у наш час нерідко, як якийсь наднаціональний ландшафт, штучно абстрагований від тісної його пов'язаності у відповідних етнотериторіальних частинах з українським і білоруським довкіллям. Мовиться, скажімо, про поліські говори, пісні, перекази та інші явища народної традиційної культури поліщуків, аналізуються, зіставляються вони в широкому міжслов'янському і позаслов'янському контекстах, але при цьому залишається поза увагою або лише епізодично трактується їх співвідношення, генетичний зв'язок з реаліями культур етносів, до яких належать поліщуки, – українського і білоруського. Добрий знавець і дослідник Полісся, відомий польський славіст Казімеж Мошинський (1887-1959), без сумніву, мав рацію, коли наголошував, що цей регіон не є якимось закритим у собі окремим світом, а, навпаки, народна культура населення цього краю виявляє всебічні зв'язки²¹.

Отож, і справа об'єктивного наукового вивчення українсько-білоруського етнокультурного пограниччя в поліському просторі значною мірою впирається у методологічні підходи, а також і в політичні тенденції. І знову ж таки доводиться констатувати штучну перерваність і нехтування давніших напрацювань з різних питань цього предмета – як українських, так і

білоруських та інших учених. Так, уже записи і дослідження фольклорного й етнографічного матеріалу з українсько-білоруського пограниччя другої пол. XIX ст., які бачимо в “Трудах этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край” П. Чубинського, у збірниках білоруських і українських пісень з Гомельщини (місцевостей, що межують з Чернігівщиною) білоруської фольклористики, Зінаїди Радченко (1839-1916)²², народознавчих матеріалів з того ж ареалу білоруської фольклористики, етнографа і письменниці Марії Косіч (1850-?)²³, та в низці інших публікацій, фіксують яскраві зразки дифузної взаємодії в різних ділянках традиційно-побутової культури обох народів.

Наприкінці XIX – на поч. XX ст. намітилося цікаве обговорення між білоруськими й українськими вченими проблематики етнокультурного суміжжя в західнополіському ареалі Берестейщини. Приводом для цього послужили публікації збірників білоруських етнографів Дмитра Булгаковського (1845 – після 1916) “Пинчуки: Этнографический сборник: песни, загадки, пословицы, обряды, приметы, предрассудки, поверья, суеверья и местный словарь (СПб, 1890.– 192 с.) і Митрофана Довнара-Запольського (1867-1934) “Белорусское Полесье: Сборник этнографических материалов. Песни Пинчуков” (К., 1895.– 206 с.).

Автор першого збірника трактує пінчуків у душі офіційної російсько-імперської точки зору – як “население Северо-западного края” при цьому всіляко вистерігається етнічної ідентифікації цього населення. Однак під тиском представленого в збірнику матеріалу, головню його фольклорних текстів мусив був таки визнати, що мова пінчуків має “величайше сходство с малорусским наречием”²⁴.

М. Довнар-Запольський розглядає пінчуків як окрему етнографічну групу й намагається простежити північну межу їхнього говору з білоруською мовою. Що ж до співвідношення з українською мовою, то на основі аналізу фонетичних, морфо-

¹⁹Стверджую це як член редколегії, а в другій книзі і відповідальний редактор цього видання та учасник дискусій щодо трактування різних питань і текстових формулювань.

²⁰Див.: Толстые Н.И. и С.М. О задачах этнолингвистического изучения Полесья // Полесский этнолингвистический сборник: Материалы и исследования.– Москва: Наука, 1983.– С. 8.

²¹Moszyński K. Polesie wschodnie.– Warszawa, 1928.– S. 2-3.

²²Радченко З., Романов Е. Гомельские народные песни (белорусские и малорусские). Записаны в Дятловской волости Гомельского уезда Могилевской губернии.– СПб., 1888.– XLIII + 265 с.

²³Косич М.Н. Литвины-белорусы Черниговской губернии, их быт и песни // Живая Старина.– СПб., 1901.– № 2.– С. 221– 260; № 4.– С. 1–88.

²⁴Булгаковский Д.Г. Язык песен // Пинчуки: Этнографический сборник.– СПб., 1890.– С. 159.

логічних і лексичних даних говірки пінчуків доходить висновку, що народна мова жителів цього краю належить до групи говірок, яку можна назвати поліською, і що її, себто цієї мови, “малороссийская основа не подлежит сомнению, но она имеет и свои особенности и обилует в большей или меньшей мере белоруссизмами”²⁵.

Подібним чином розвиває цей автор і своє судження про фольклорну традицію пінчуків, зазначаючи, що їх пісенний репертуар цікавий з етнографічного погляду, “обилуют песнями явно малорусскими или белорусскими”²⁶, і що практично перевести якомсь їх поділ було б важко, бо місцеві фольклорні утворення тісно переплелися з народнопісенною традицією з інших суміжних з Пінщиною місцевостей, в тому числі й центрально- та східноукраїнських регіонів²⁷.

З висновком про “українську основу” говірки пінчуків погодився рецензент книги Довнара-Запольського, дослідник білоруського фольклору й згодом професор Карлового університету в Празі Євгеній Ляцький (1868-1942)²⁸. Наукову важливість цього положення і значущість збірника для вивчення фольклору, етнографії та мови історичної Берестейщини наголошували у своїх рецензіях українські вчені Агатангел Кримський (1871-1942) і Володимир Гнатюк (1871-1926)²⁹, хоча водночас вказали й на чимало неточностей у транскрибуванні пісенних текстів та похибок у філологічних судженнях автора.

Збірники Д.Булгаковського і М.Довнара-Запольського відбивають вплив суперечливих і ненаукових підходів до трактування питань етнокультурного суміжжя в західно-поліському ареалі. Навіть Є.Ляцький звернув увагу у вказаній рецензії на невідповідність назви збірника загальному змісту його матеріалу та даним філологічного дослідження і висновків М.Довнара-Запольського. А.Кримський назвав цей заголовок “дивовижним”, “неправдивим”, оскільки ви-

разно зазначений український етнічний характер матеріалу книжки дає більшу підставу назвати її “Малорусское Полесье”³⁰. Для А.Кримського, який у згаданій обширній рецензії та в подальшій дискусії приділив особливу увагу філологічному аспекту збірника Довнара-Запольського, наведені в цьому виданні пісні були однозначно українськими³¹. Так трактував їх В.Гнатюк, вважаючи навіть, що цей збірник сам собою розвіює всякі сумніви щодо етнічної належності пінчуків й усуває підставу для можливих контрверсій і суперечок на цю тему: “З появою поважної книжки д[обродія] Довнара-Запольського дальший спір над тим, чи пінчуків зачисляти до русинів-українців, чи до білорусів – був би без потрібний”³².

У цьому зв'язку як на недоречність В.Гнатюк вказав на зарахування до білоруських низки українських пісень у збірнику “Белорусские песни”, виданому у 1871 р. в Москві російським професором-славистом Петром Безсоновим (1828-1898), а також звернув увагу на неточне визначення південно-західної межі білоруської мови в ранній розвідці визначного згодом білоруського вченого Юхима Карського (1860-1931) “Обзор звуков и форм белорусской речи” (Москва, 1885). У своїй пізнішій відомій праці “Белорусы” і поданій у ній “этнографической карте белорусского племени” Ю.Карський на основі докладних вивчень лінгвістичного, етнографічного і фольклорного матеріалу посує цю межу значно далі на північ, так що теперішня південно-західна частина Брестської області буде визначена в складі етнографічної території України³³.

Подальше продовження наукового дискурсу стосовно західного українсько-білоруського пограниччя в наступні періоди дуже ускладнилося

²⁵ Довнар-Запольский М. Говор пинчуков // Белорусское Полесье: Сборник этнографических материалов... – К., 1895. – С. XXVII.

²⁶ Довнар-Запольский М. Введение // Там само. – С. VI.

²⁷ Там само.

²⁸ Ляцкий Е. Рецензия // Этнографическое Обозрение. – Москва, 1895. – Т. XXVI. – № 3. – С. 153-160.

²⁹ Крымский А. Рецензия // Киевская Старина. – 1896. – Кн. 1. – С. 30-37; Гнатюк В. Рецензия // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1896. – Т. 11. – С. 42-48 (Бібл.).

³⁰ Див. передрук цієї рецензії у зібранні творів А.Кримського: Кримський А. Ю. Твори: У 5 т. – К.: Наук. Думка, 1973. – Т. 3. – С. 406, 423. А також подані тут зауваги А.Кримського до рецензії Є.Ляцького (С. 424-438) та статтю “Ще з приводу “Белорусского Полесья” М.Довнара-Запольского” (С. 438-447).

³¹ Крымский А. Твори: У 5 т. – Т. 3... – С. 412.

³² Гнатюк В. [Рецензія] // ЗНТШ. – 1896. – Т. 11. – С. 42 (Бібл.).

³³ Карский Е.Ф. Белорусы. – Варшава, 1903. – Т. 1. – С. 11-12. Етнографічна карта Ю.Карського зі вступом і коментарями автора вийшла 1917 р. окремим виданням: Карский Е. Этнографическая карта белорусского племени. – Петербург, 1917.

посиленою політикою міжвоєнної Польщі щодо колонізації окраїн ("kresów") та вже під радянською "зорею", коли фактично набрало нових обертів ще заповзятливіше імперське "обрусение" – винародовлення автохтонної людності цього краю.

Але навіть у той час здійснювалися в цьому терені непоодинокі продуктивні досліди. Прикладом може бути спільна експедиція в 1932 р. двох визначних учених-народознавців – українського академіка Філарета Колесси (1871-1947) і згадуваного польського професора-славіста К.Мошинського в Лунінецькому повіті на схід від Пінська, результатом якої були зафіксовані цінні матеріали про стики і взаємодію в цьому ареалі української і білоруської традиційної культури, зокрема збірник музичних і словесно-пісенних фольклорних текстів, що в опрацюванні сучасної української фольклористики Софії Грици зміг побачити світ щойно наприкінці ХХ ст.³⁴

Активна заангажованість політичного компонента в характер новчасного освітлення і трактування проблематики українсько-білоруського етнокультурного порубіжжя спричинилася до відступу в непоодиноких випадках від конструктивних напрацювань на цьому полі в минулому. Мають місце і явні ненаукові, тенденційні підходи, які ведуть до недомовленостей, неточностей, а то й деформованих уявлень і фальсифікацій.

Не зупиняючись на розгляді таких непоодиноких моментів, вкажу лише на публікацію у видавництві Білоруського державного університету в Мінську збірника "Беларускі фальклор у сучасних записах. Брестская вобласць" (1973). Він містить записи народних пісень, казок, загадок, приказок, прислів'їв, зроблені викладачами і студентами цього університету в 60-их рр. ХХ ст. Більшість цього матеріалу, як видно з паспортизації, походить з південних районів Брестської області (Малоритського, Дрогичинського, Іваничівського, Пінського, Столинського, Брестського), себто території що географічно, мовно, етнографічно прилягає до сучасного українського Західного Полісся і становить з ним, фактично, єдиний етнокультурний ареал. Але про цей дуже істотний сутнісний аспект матеріалу збір-

ника нічого не мовиться в супутніх аналітичних додатках, статтях і примітках.

Відповідно з беззастережним приєднанням цього краю до білоруського етнокультурного простору і як це задекларовано вже в самій назві збірника, наводяться й самі фольклорні твори. "Всі тексти подаються згідно з сучасними правилами правопису білоруської мови, фонетичні й морфологічні особливості народного вислову зберігаються тільки в тому разі, якщо цього потребує форма (рима, ритм та інше)"³⁵. Так формулюються вихідні текстологічні засади цього видання, – по суті неприпустимі в едиційній теорії і практиці фольклору. У даному разі йдеться не тільки про стирання діалектних особливостей мови фольклорних текстів, їхню білоруську літературно-мовну уніфікацію. Але й стосовно берестейсько-пінського ареалу – про переклад творів усної народної словесності на білоруську з мови, "малорусская основа", якої за визначенням попередніх білоруських дослідників, "не подлежит сомнению". Себто без будь яких пояснень і мотивацій переведено в іншу етномовну систему цілий масив іноетнічної (або подекуди мішано-перехідної міжетнічної) фольклорної традиції.

У результаті такої "операції" пісні – і місцеві поліські, і загальноукраїнські, які ще порівняно недавно записували в цих місцях Д.Булгаковський, М.Довнар-Запольський, К.Мошинський. Ф.Колесса та інші збирачі у визначальному українському мовному виразі, зазвучали по-білоруському. Ненаукова практика цього видання викликала критичні застереження лінгвістів. Відомі російські вчені Нікіта і Софія Толсті зазначили: "К сожалению, в этом издании тексты оканчивающих речей переведены на литературную оканчивающую орфографию. В них привнесено также отсутствующее в этих говорах цеканье и дзеканье и сделан ряд других редакционных поправок, что резко снижает научную ценность издания и выглядит по меньшей мере анахронизмом. Этой же устаревшей эдиционной техникой, напоминающей некоторые донаучные издания прошлого века, пользуются и издатели в целом очень ценной и богатой материалом многотомной академической серии "Беларуская народная творчасць"³⁶.

³⁴Музичний фольклор з Полісся у записах Ф.Колесси та К.Мошинського. Систематизація матеріалу, вступна стаття, пісенні паралелі Ф.Колесси / Упоряд., вступна стаття, прим., переклад з польської С.Й.Грици.– К.: Музична Україна, 1995.– 432 с.

³⁵Захарова В. Ат Упорядника // Беларускі фальклор у сучасних записах. Брестская вобласць.– Мінск, 1973.– С. 8.

³⁶Толстые Н.И. и С.М. О задачах этнолингвистического изучения Полесья // Полесский этнолингвистический

Українська ж фольклористика обійшла це видання, як і низку інших аналогічних казусів, мовчанкою. І сам факт потурання, "тихої" дозволеності подібної методології не міг не мати негативних наслідків, що виразно позначилося в інших виданнях. Це не тільки численні передруки сфальшованих текстів, Але й перенесення цього досвіду "освоєння" фольклору на інші ділянки етнокультурного порубіжжя, зокрема і на підляському.

На низці тенденційних некоректностей, що в руслі офіційного курсу на білорусизацію решток українства на Північному Підляшші задіяні в сфері експонування і трактування різних реалій традиційно-побутової етнокультури цього краю, автор докладніше зупинився у статті "Вивчення фольклору Холмщини і Підляшшя"³⁷. Особливо примітним у цій парадигмі фактів є об'ємний (367 с. друку) збірник "Песни Беласточчины" (Минск, 1997), виданий черговим томом відомої багатотомної згаданої серії білоруського фольклору, що її з 1970 р. здійснює Інститут мистецтвознавства, етнографії і фольклору ім. К.Крапиви Академії наук Білорусі.

Збірник складений із записів народних пісень на Північному Підляшші, саме з цим тереном ідентифікується і вжитий у назві топонім "Білосточчина". Упорядник і автор записів більше 600 текстів пісень цього видання, уродженець цього краю, журналіст, краєзнавець і фольклорист Микола Гайдук (1933-1998) зазначає, що місцева народна творчість зазнала польського, українського і литовського впливу, але зберегла свою визначальну "білоруську етнічну відмінність". Наголошує, що основу традиційної пісенної творчості автохтонного населення Білосточчини "становить самобутня білоруська музично-поетична творчість з усіма властивими тільки їй характерними особливостями"³⁸.

Очевидно, що в збірнику вміщені і власне білоруські пісні, які співала і співає білоруська частина жителів Північного Підляшшя. Однак переважна більшість матеріалу збірника, починаючи з перших його текстів ("Добры вечар табе, пане

гаспадару" – 4³⁹, "Ясна-красна у лузе каліна" – 6, "Каляд, каляд, калядніца, Добра з медом палляніца" – 16) і багато інших наступних ("Ой пад вішняю, пад черешняю Стаяау стары з маладою, Як із ягадкою" – 20, "Капау казак крынічаньку" – 22, "Як я ехаў каля млына, Стоиць дзеўка, як маліна" – 29...) викликає серйозний сумнів щодо категоричного запевнення упорядника про невелику участь українських пісень у репертуарі Білосточчини⁴⁰.

Тим більше, коли ближче приглянутися до методології цього видання, яке цілком повторює і "розвиває" характеризований "досвід" збірника "Беларускі фальклор у сучасных запісах. Брэсцкая вобласць" і багатьох інших публікацій освоєних білорусами українських пісень, але без згадки про їхнє українське походження. Упорядник вчинив украї некоректно супроти елементарної правди й наукової етики, подавши пісні рідного Підляшшя – і ті, що виникли на місцевому ґрунті, й адаптовані тут загальноукраїнські, словом не обмовившись при цьому, що це не автентичні тексти, а білоруськомовні переклади.

Доказується ця містифікація, по-перше, даними діалектологічних досліджень, зокрема такого солідного видання, як "Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny", опрацьованого Інститутом слов'янознавства Польської Академії наук, які стверджують, що для більшості північнопідляських сіл, з яких походять записи пісень збірника, властивими є українські говори. По-друге тим, що велика кількість текстів попередньо друкувалася в різних виданнях, а упорядник вказує у примітках на них як на першоджерела поданих у збірнику пісень. Але в цих попередніх друках, навіть білоруськомовних, вони подавалися здебільшого в автентичній говірковій версії, а не в білоруському перекладі – як у збірнику. Тому між колишніми і теперішніми їхніми публікаціями залишається непоясненою істотна відмінність.

Навіть попередні друки власних записів М.Гайдука попри властиві їм певні фонетичні неточності внаслідок передачі білоруською орфографією виглядають інакше, ніж у збірнику "Песни Беласточчыны". Один приклад. У 1979 р. він записав у с. Микуличі на Білосточчині від місце-

кий сборник. Материалы исследования.– Москва: Наука, 1983.– С. 18-19.

³⁷ Див.: Кирчів Р. Из фольклорних регіонів України: Нариси і статті.– Львів, 2002.– С. 263-294.

³⁸ Песни Беласточчыны / Упор. М.Гайдук.– Минск, 1997.– С. 4-5.

³⁹ Тут і далі цифра означає порядковий номер пісні в збірнику.

⁴⁰ Докладніше про це див. названу статтю "Вивчення фольклору Холмщини і Підляшшя"…– С. 283-288.

вих співачок М.Покаюк і Я.Вишеньки виконувани ними пісні й оприлюднив їх у білоруськомовному виданні⁴¹. Але тут вони ще виразно зберігають свою автентичну іпостась. Ось зачин із відомої балади про свекруху і нелюбу невістку:

*Хотыла маты сына ожыниты,
А нывыстонькі удома ны мыты.
Послала маты сына у солдаты
А нывыстоньку лёночок рваты*⁴².

І відповідні рядки тексту цієї пісні у збірнику:

*Хацела маці сына ажаниці,
А нявесточки у дома не маці.
Паслала маці сина у салдаты,
А нявстачку лянок рваці*⁴³.

Така текстологія викликає застереження й недовіру до всього збірника, знецінює, затінює й те, що, може, в ньому є вартісне, автентичне. Вийшов, м'яко кажучи, курйоз. А була прекрасна нагода представити в цьому об'ємному виданні та ще під солідною академічною фірмою на правду складну і надзвичайно цікаву реальну панораму народної пісенності на пограничному терені з різними етнокультурними складовими, впливами і взаємовпливами неповторною мовно-говірковою кольористикою. І це була б справжня подія, велика послуга для науки. Вийшло ж щось таке, що насправді стоїть поза наукою. Фольклорний текст має наукову вартість тільки тоді, коли точно зафіксований, точно відтворений і переданий у друці з усією необхідною супутньою інформацією. Будь які втручання, зміни, комбінації і маніпуляції з фольклорним текстом недопустимі й називаються фальсифікатом.

Наука повинна оперативної і безкомпромисно реагувати на відступи від цього правила, тим більше, якщо вони, як і в даному випадку мають явний тенденційний, політично заангажований підклад. Тут хтось повинен був зупинити й опам'ятати антиукраїнськи налаштованого публіциста й фольклориста-аматора. Передусім, рецензенти з науковими ступенями, імениті наукові редактори й члени редакційної колегії серії "Беларуская народная творчість", які дали благословення збірникові "Пісні Беласточчыны". На жаль, того

"хтось" не знайшлося в свій час ні в білоруській, ні в українській науці.

* * *

Отож, стисло заторкнута і представлено те що відбувається у сфері вивчення і трактування деяких ділянок та питань українсько-польського й українсько-білоруського етнокультурних погранич. Що стосується інших ділянок, зокрема, українсько-словацького, українсько-румунського, українсько-молдовського порубіжних етнокультурних стиків, то тут головні дослідницькі напрацювання знову ж таки належать передусім ученим Словачії, Румунії, Молдавії, зокрема українським науковцям у цих країнах. Вивченням українсько-угорського пограниччя займаються здебільшого українські вчені Закарпаття. Малодослідженою залишається вся протяжність українсько-російського пограниччя. Впродовж радянської доби і до останнього часу включно бачимо лише спорадичні дослідницькі звертання і публікації стосовно цієї теми, і то здебільшого – з російського боку.

Новітні часи, зокрема після Другої світової війни, внаслідок політичної делімітації державних кордонів України із втратою значних частин її окраїнних етнографічних територій внесли велике ускладнення в дослідження етносоціологічної й етнокультурної проблематики порубіжжя. Особливо в зв'язку з інспірованими політичними чинниками асиміляційними процесами, спрямованими проти українства на цих відчужених від українського материка теренах. Звідси й головна причина тяглості з радянського часу настороженого ставлення української науки до дослідження цієї проблематики. Об'єктивне її висвітлення було в цих умовах неможливим.

Після розпаду більшовицької імперії, в час незалежної України вже можна було б відійти від цієї традиції, й українська наука повинна б зайняти активнішу позицію в конотації різних питань її національного етнокультурного пограниччя. Очевидна річ, що йдеться не про її заангажованість до політичних способів трактування цих питань і не про їхню публіцистичну інтерпретацію, як це мало місце в деяких виступах розпочатої в серед. 90-их рр. ХХ ст. в журналі "Пам'ятки України" дискусії про білорусизацію українських пісень без належної атрибуції їхнього

⁴¹Гайдук М. "Поколь сонце зыйде..." // Беларускі календар на 1981 р.- Беласток, 1981.- С. 152-153.

⁴²Там само.- С. 152-153.

⁴³Пісні Беласточчыны.- № 421.- С. 206.

етнічного родоводу⁴⁴. А про ґрунтовне вивчення й аргументоване висвітлення цих питань, огороження їх від довільних, примітивних осмислень і, тим більше, – від тенденційних, ненаукових маніпуляцій такого характеру, як про це мовилося вище. Головно в такий спосіб можна буде належним чином не лише послужити науці, а й захистити українські інтереси від несумлінних і зловмисних посягань.

Давніші, новочасні кращі напрацювання на полі вивчення етнокультурного пограниччя складають уже на сьогодні чималий фактологічний, інтерпретаційний і методологічний досвід стосовно наукового дослідження і осмислення широкого комплексу питань цієї проблематики. Переконають, передусім, що пограниччя як суміжжя різних етнографічних масивів, терен тривалого проживання й інтенсивних зв'язків та культурної взаємодії різних етносів – це простір специфічних культурних процесів і дифузних культурних утворень. Водночас застерігають від поверхового, необ'єктивного і, тим більше, тенденційного бачення і трактування цих процесів та їх етнокультурних продуктів, відображених у мові, звичаях, обрядах, усній народній словесності, свідомості й менталітеті людини пограниччя тощо.

Загальна багатогранна предметна природа і специфіка етнокультурного пограниччя ініціює широкий спектр міждисциплінарних гуманітарних студій, які включають як вивчення історичних аспектів досліджуваних явищ, так і перебіг їх змінності та теперішній стан. У цьому зв'язку пограниччя визначається як сфера зіткнення різних культур, різних відцентрових тяжінь, їх периферії, національного дуалізму й етнічної самоідентифікації, посиленої асиміляції і загострення почуттів збереження й захисту етнічної самобутності, національної ідентичності та активізації на цій основі певних протидійних акцій. У пограничних зонах виразніше визначаються як послаб-

лення етнічного самовизначення, так і посилення опозиції свій / чужий.

Дослідники-етнологи, лінгвісти, фольклористи, етнопсихологи, соціологи і взагалі культурологи мають можливість спостерігати і вивчати в пограниччях природне вживлення в побутову мову, звичаї, фольклор та в інші ділянки традиційної духовної і матеріальної культури одного етносу елементів культурних надбань суміжного народу, мирне співжиття цих різноетнічних елементів, паралельне співіснування, культурно-побутових стереотипів і різномовних чи змішаномовних текстів, що не завжди усвідомлюються як чужі, чужорідні привнесення, а сприймаються як своє- "тутешне". І дуже характерним явищем є те, що ці етнокультурні контакти і взаємовпливи існують і функціонують в пограничних зонах й тоді, коли їх суб'єкти, самі етноси, конфліктують між собою.

Культурний продукт тривалого міжетнічного співжиття на пограниччях стає певною самодостатньою якістю. У побутовому мовленні одного етносу утверджуються слова і вирази сусіднього народу, стають традиційними перейняті від етнічних сусідів звичаї, обряди вірування, різні побутово-поведінкові стереотипи, тексти усної словесності, співаються в оригіналі і в перекладі одні і ті ж пісні. Саме терени міжетнічного культурного пограниччя є найсприятливішим ґрунтом для творення і побутовання такого фольклорного явища, як паратексти – побічні тексти, що виникають у результаті не простого перекладу, а стихійного калькування з однієї мови на іншу.

Паратекст як форма освоєння чи адаптації фольклорного твору в іноетнічному середовищі, виникнення його своєрідного варіанту чи версії привернув увагу дослідників етнокультурних пограниччя своїми цікавими зразками. На матеріалі лінгвістичних і фольклористичних студій польсько-українського пограниччя низку таких зразків аналітично освітив професор Люблінського університету в Польщі Михайло Лесів⁴⁵. Згодом у цьому ж університеті склався цілий дослідницький осередок науковців для вивчення етолінгвістичної і взагалі етокультурної проблематики польсько-українського пограниччя. З ініціативи цього осе-

⁴⁴Ось деякі з цих публікацій: Тетерук А. Піснєкрадство // Пам'ятки України.– 1994.– Ч. 1-2.– С. 98-99; О.Р. Перелицювання пісні – перелицювання народу // Там само.– С. 99; Довкола "піснєкрадства" // Там само.– 1997.– Ч. 3.– С. 114-121; Гілевич Н. Некалькі зауваг да питання аб беларусизації українських народних песен на Беларусі // Там само.– С. 118-120; Рибалко О. Та все ж таки, у чім біда // Там само.– С. 120-121; Кирчів Р. Говорити правду голосно і щиро. Українські пісні в Білорусі: Уваги й міркування щодо змісту проблеми // Пам'ятки України.– 1998.– Ч. 1.– С. 194-201.

⁴⁵Див.: Lesiów M. Folklor pogranicza polsko-ukraińskiego // Literatura ludowa i literatura chłopska. Materiały z ogólnopolskiej naukowej sesji folklorystycznej 16-18. II, 1973 r.– Lublin: Uniwersytet Marii-Curie-Skłodowskiej. Instytut filologii polskiej, 1977.– S. 173-194.

редку проведено у рамках цієї проблематики змістовні наукові конференції, опубліковано цікаві дослідницькі праці. Зокрема, його керівник відомий польський етнологіст професор Єжи Бартмінський задекларував народні паратексти як особливе явище в культурі польсько-українського пограниччя⁴⁶.

Очевидна річ, що аналогічні форми взаємопроникнення й адаптації різних традиційних компонентів сусідніх етносів, у тому числі й фольклорні паратексти, мають місце і на інших ділянках українського пограниччя. Особливо виразно вони виступають на українсько-білоруському суміжжі. З'ясування характеру, генетичної природи чи типології таких спільностей вимагає уважного підходу й розслідування. Їх не можна так прямолінійно, однобічно і, тим більше, з наперед певною політико-ідеологічною заданістю вирішувати, як це мало місце у згаданих випадках з народними піснями Північного Підляшшя, Берестейщини чи освоєння українських пісень у Білорусі.

На основі сказаного можна зробити висновок, що дефініція визначення поняття "пограниччя" і процесу його вивчення стосується, головним чином, ширшої чи вузької територіальної смуги обабіч межі, що ділить певні одиниці, спільноти, місця стику двох просторів, терен зустрічі народів, мов, культур, релігій⁴⁷. Зазвичай візія пограниччя ідентифікується зі смугою обабіч існуючого політичного, державного кордону, що далеко не співпадає з етнічними територіальними межами. А стосовно сучасної України вони, ці межі, як згадувалося, на всіх ділянках прокладені на шкоду цілісності власне українського етнічного простору. На терені цієї пограничної смуги внаслідок тривалого співжиття двох і більше народів можуть відбуватися процеси культурної взаємодії і навіть пожвавленого характеру, але ця смуга не завжди визначає властиве етнічне розмежування. Тому тут дослідник повинен бути особливо обережним в кваліфікації досліджуваних явищ.

І ще одне. Останнім часом термін "пограниччя" набув розширеного осмислення, а в зв'язку з цим ширшого окреслення набуло і його предметне поле. Розуміння пограниччя як терену стику різноетнічних культур може виходити поза межі

властивого географічного прикордоння й охоплювати цілі регіони чи суміжжя певних іноетнічних анклавів. Так, приміром, М.Лесів у названій розвідці відніс до категорії пограниччя колишнє польське село (до переселення в 1945-1946 рр.) Стара Гута колишнього Бучацького повіту, Тернопільського воєводства, яке фактично не належало до якогось властивого пограничного простору, було анклавом в українському середовищі і культурно контактувало з цим іноетнічним довкіллям за типовими схемами пограниччя.

У контексті з новочасними глобалізаційними процесами і сучасним світобаченням поняття пограниччя стосують до цілих суміжних різноетнічних регіонів – так званих євро регіонів, екорегіонів, транскордонних зон тощо, якими охоплюються терени цілих народів, держав. Мовиться, скажімо, про пограничні євро регіони Буг, Карпати, Біловежська Пуща.

У такому широкому розумінні декларується поняття "Пограниччя-Польща-Україна" в недавно започаткованому спільному виданні Дрогобицького педагогічного університету ім. І.Франка і Люблінського університету М.Кюрі-Склодовської наукового щорічника "Polska-Ukraina. Pogranicze. Pogranicze Polska-Ukraina" (Дрогобич-Люблін, 2006). У передмові до цього видання ректора Люблінського університету професора Веслава Анджея Каменського наголошується: "Адже ціла Центральна-Східна Європа є великим пограниччям, бо різні формували її народи і традиції"⁴⁸.

Розуміється, що головним предметом дискурсу такої концепції пограниччя є, передусім, спільні економічні, політичні, екологічні, культурологічні проблеми. Водночас відкритими в цих глобальних конструкціях пограниччя є і предметні сегменти етнологічного, фольклористичного, мовознавчого, та іншого гуманітарного характеру. В сучасному образі світу простежуються свої масштабніші пограниччя етнокультурних та етнопсихологічних процесів. Зрештою, навіть у радянській науці на основі етнологічних вивчень ініціювалися моделювання різних міжетнічних пограничних і трансконтинентальних зон. Наприклад, "своєрідної етнокультурної зони слов'янського світу Полісся" на пограниччях України – Білорусі – По-

⁴⁶ Див.: Bartmiński J. Ludowe parateksty w kulturze pogranicza polsko-ukraińskiego // Spotkania polsko-ukraińskie. Język – Kultura – Literatura. – Chełm, 2006. – S. 13-40.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Polska-Ukraina. Pogranicze. Pogranicze. Польща-Україна: Науковий щорічник. – Дрогобич; Люблін, 2006. – С. 10.

льщі і Росії, а також поділ ейкумени на так звані культурно-господарські типи.

Як культурні пограниччя трактуються і стики іноетнічних анклавів з середовищем тих народів і держав, в складі яких вони локалізуються. Різнометнічні культурні дисперсії і їх взаємодіяння з культурою корінного етносу мали місце і в минулому, в новітню ж добу вони набули значного поширення і впливу на загальний образ національних культур. Визначення і толерування факту багатокультурності, тобто співіснування і взаємодії різнонаціональних культур в суспільних державних системах, стає однією з визначальних ознак демократичного устрою цих систем. І саме явище багатокультурності трактується як культурне пограниччя.

З позиції такого розширеного сучасного концептуального бачення міжетнічного пограниччя орієнтується і ретроспективне трактування різнонаціональних культурних взаємозв'язків у минулому. Так, скажімо, давня традиція звертання польської літератури до української теми, широке використання в ній українського фольклору, що особливо великого й багатоаспектного розвитку набуло в епоху романтизму і знайшло свій яскравий вираз у так званій "українській школі" в польській літературі нерідко характеризується в теперішніх дослідницьких інтерпретаціях як явище польсько-українського культурного пограниччя. "Українська школа" польського романтизму, – констатується на основі утвердженого в сучасній польській науці погляду, – становить інтегральну складову культурної парадигми українсько-польського пограниччя"⁴⁹.

Таке загальне багатоаспектне тлумачення терміну культурне "пограниччя" інспірує широкий діапазон проблематики його предметного поля. У свою чергу належний дослідницький дискурс цієї проблематики вимагає задіяності різних гуманітарних дисциплін і подальшого розвитку та удосконалення міждисциплінарних методологічних засад розпрацювання і осмислення різних ділянок цього поля. Досі найбільш оптимальною і науково доцільною в цій сфері досліджень визнано компаративістичну методіку з широким застосуванням порівнянь і типологічних зіставлень. На цьому

наголошував, зокрема, відомий польський славист Ришард Лужний, застановляючись над актуальними сучасними потребами досліджень польсько-східнослов'янських культурних зв'язків⁵⁰.

Компаративістичні підходи до досліджуваних пограничних етнокультурних явищ дають можливість максимально наблизитись до з'ясування їх іманентності, генетичної природи, стосунку до іноетнічних артефактів, їхньої взаємодії і дифузної взаємопроникаючої змінності. Продуктивність компаративістичної методіки переконливо проявилася особливо в етнолінгвістичних дослідженнях українсько-польського і українсько-білоруського пограниччя. Це засвідчено, зокрема, даними атласів говорів, а також іншими аналітичними напрацюваннями в цій ділянці.

Стосовно етнологічних і фольклористичних досліджень у пограничних зонах, то тут порівняльно-типологічна методіка поки-що використовується в значно меншій мірі. Переважає емпіричний спосіб висвітлення фактів, описи етнокультурних реалій, публікації записів фольклорних текстів з нерідко слабо опрацьованим аналітичним супроводом та ще й іноді – з зазначеними вище далекими від науковості тенденційними перекосами й аномаліями. А власне, етнографічні і фольклорні реалії як важливі інгредієнти етнокультури, її стійкі етновизначальні й етноінтегруючі чинники і показники можуть послужити вдячним і достовірним матеріалом для студій над різними питаннями етнокультурного пограниччя.

Шляхом порівняльних зіставлень різнометнічних культурно-побутових реалій з обох боків пограниччя можна простежити засяг їхнього територіального поширення, характер дифузності, ступінь адаптації в іншому етнічному середовищі, спосіб варіювання і творення нових версій звичаєво-обрядових традицій, вірувань, світоглядних уявлень, різножанрових фольклорних текстів. У не меншій мірі це стосується матеріальної і суспільної культури, трансформаційних процесів у сферах народного будівництва, облаштування житлових і господарських споруд, форм і способів господарювання, виробничих знарядь,

⁴⁹Брацка М.В. Дискурс козацтва в поезії "Української школи" польського романтизму. Автореферат канд. дис.– К.: Національний у-т ім. Т.Г.Шевченка, 2005.– С. 1.

⁵⁰Łużny R. Problemy relacji kulturowych polsko-wschodniosłowiańskich dziś // Polsko-wschodniosłowiańskie powiązania kulturowe, literackie i językowe, 1; Literatura i kultura, pod red. A.Bartoszewicza. Studia i materiały Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie.– № 58. – Olsztyn, 1994.– S. 25.

одягу, їжі, сімейного і громадського побуту тощо. Словом, відтворення основних констант своєрідного духовного і матеріального світу людини пограниччя й образу самої цієї людини як головного суб'єкта цього світу.

Для етнологів і фольклористів тут особливо цінними є зафіксовані в текстах обрядових традицій, звичаїв, поведінкових стереотипів, усної творчості багатоміжові культурні взаємопроникнення і впливи суміжних народів, закодовані в них давні смисли, які вже стали пережитками. Культура пограниччя являє науковий інтерес як певний етос, себто характерний для жителів цієї зони уклад життя і звід звичаєво-моральних стереотипів, які попри різні доцентрові етнічні, культурні і конфесійні тяжіння мають свої спільні специфічні порубіжні риси.

Для об'єктивного і компетентного дослідника етноконтактна зона пограниччя – це своєрідна лабораторія простеження широкого діапазону етносоціальних і етнокультурних процесів: від крайньої сепарації, відрубності і культурної диференціації певних етнічних спільнот і одиниць, ворожості і конфліктів, до повної їхньої гармонії, співпраці, конгломерації і стихійної асиміляції. На жаль, сприйняття цих процесів далеко не завжди має системний характер, в їх рецепції нерідко вип'ячуються ті чи інші аспекти з певною тенденційною, часто політичною заданістю. Тому об'єктивна наукова інтерпретація етнографічних і фольклорних реалій пограниччя, їхнє компаративне порівняльно – типологічне освітлення має велику вагу. Народознавчі студії тут продуктивні, оскільки динаміка життя і руху фольклору та інших явищ народної культури "завжди активніші в зонах пограниччя та міжетнічних контактів"⁵¹.

В етноконтактних пограничних зонах увиразнюються різні типи культурних зв'язків, взаємовпливів, переймання і видозміни обрядово-звичаєвих традицій, контамінації і стилеві дифузії фольклорних текстів, виникнення і побутування паратекстових утворень тощо. У діалектиці взаємодії різнонаціональних явищ і компонентів культури створюються певні міжнаціональні якості, відкриваються нові можливості для виявлення і вивчення їх артефактних витоків, етнічного походження первинного тексту.

Викладені зауваги і судження дають підставу констатувати, що етнокультурні пограниччя – у вужчому і ширшому смислах цього поняття – являють вдячне поле для компаративістичних міждисциплінарних гуманітарних студій, особливо народознавчих. І якщо погляд континуатора таких студій позбудеться накинutoї зверху чи із суб'єктивних спонук односторонності і тенденційності, а врахує точку зору і самих носіїв культури, то, як слушно вважає польський дослідник, "виразно виявиться, що в багатьох сферах погранична культура має характер діалогічної зустрічі, продуктом якої є своєрідні й оригінальні феномени чи якості, характерні тільки для теренів пограниччя"⁵².

Пильна увага дослідника до етнокультурних реалій пограниччя, специфіки і конкретики їхнього виразу, особливо в явищах народної традиційної культури, може вберегти і самі студії над ними від загрози тої розмитості й абстрагованого бачення предмета досліду, які провокуються надто широкими глобалізаційними і космополітизованими візіями самої категорії "пограниччя".

Будемо при цьому мати на увазі і пам'ятати, що культура пограниччя – це не тільки відповідні явища історико-регіональних та історико-культурних зон з різноетнічним населенням, що виявляє тенденцію до інтеграції. Те, що сьогодні називається етнокультурним пограниччям, – широкий і різноаспектний простір для дослідження. В його предмет входять не тільки явища, що склалися і сформувалися на етнотериторіальних стиках – у так званих лімітрофних (пограничних) зонах в процесі взаємодії тут різних національних культур, але й просторово віддаленіші культурні зв'язки, на основі яких виникають певні нові якості взаємодії між народами чи то на культурно-побутовому, стихійному рівні, чи професійному.

І ще один істотний підсумковий акцент: українська наука повинна уважно стежити за процесом студій над усім спектром пограничної етнокультурної проблематики і має бути активно присутньою у цьому процесі.

⁵¹Грица С. Трансмісія фольклорної традиції.– К.; Тернопіль: Астон, 2002.– С. 5.

⁵²Adamowski J. Funkcjonowanie tekstów folkloru na obszarze wschodniego pogranicza // Spotkania polsko-ukraińskie: Język – Kultura – Literatura.– Chełm, 2006.– S. 76.